

MARXISTICKÁ KRITIKA ČESKÉHO LITERÁRNĚVĚDNÉHO STRUKTURALISMU (*IDEOLOGISMUS VS. IDEALISMUS*)

MICHAL KRÍŽ

„Ale každý konkrétní vědecký problém ukazuje k metodickým otázkám a metodické otázky jsou neřešitelné, neuvědomíme-li si teoretické předpoklady své vědy. A ty opět ukazují směrem k otázkám metafyzickým, k samým základům záhady světa.“¹

1 Úvod

Není pochyb o tom, že literárněvědný strukturalismus jako určitý vědecký názor² dominuje české teorii umění, popř. estetice zhruba od 30. let 20. století, a to nejen jako jeden z objektivisticky a sémiologicky orientovaných přístupů k dané problematice, ale také jako největší soupeř ostatních, v oblasti teorie i metodologie odlišných, obecně na umění orientovaných teorií, které svou metodologií vytvářejí v nejednom případě v *rétorickém* boji právě se strukturalismem. Na druhé straně je možno nalézt i ve vývoji myšlenek a názorů jednotlivých představitelů českého strukturalismu reakce, a později i následné korekce v oblasti metodologie i teorie, na kritiku, směřující k určitým předpokladům vědeckého přístupu, jenž by se chtěl vykázat jako strukturální.

Přehlédneme-li letmo první desetiletí vývoje českého strukturalismu, nemůžeme si nevšimnout především relativně podnětné diskuze mezi hlavními představiteli literárněvědného strukturalismu (J. Mukařovským a R. Jakobsonem a ve zvláštní pozici i R. Wellekem) a marxisticky orientovanými teoretiky umění (B. Václavkem, K. Konrádem, Z. Kalandrou a jinými) na jedné straně, na straně druhé mezi (i) jednotlivými stoupenci strukturálního epistemologického stanoviska a členy PLK (Mukařovský vs. Wellek) a (ii) mezi některými členy PLK a nemarxistickými teoretiky (M. Weingart, A. Bém). Je ovšem nutno dodat, že dříve propagovaná „ideová příslušnost“ není rozhodující (příkladem může být J. Honzl, který jako stoupenec marxistické teorie byl členem PLK). Hranici jednotlivých polemik lze vést spíše prostorem určitého jednoduchého systému prvků, tj. určením segmentů, mezi kterými mohou vzniknout vztahy podobnosti a rozdílnosti, různé typy změn těchto segmentů i hranice oddělující příbuznost od rozdílnosti. Zaměříme se tedy – vzhledem k rozsahu tohoto textu – pouze na onu kritiku strukturalismu, která byla vedena z pozic dialektického a historického materialismu v rámci marxisticky orientované teorie umění. Lze totiž předpokládat, že existuje určitý vnitřní

zákon jednotlivých sporů (např. „dialektika protikladů“ jako centrum sporů mezi strukturalismem a marxismem) na jedné straně a na straně druhé existuje tato optika jen jako určitý pohled skrze nějaký jazyk (např. Konradova „falešná totalita“ jako způsob kritiky českého strukturalismu v souvislosti s historickým člověkem a jeho třídní mentalitou). Každý vývoj má své zákonitosti a není tomu jinak ani v případě českého literárněvědného strukturalismu.

2 Mukařovského Polákova *Vznešenost přírody*

Mukařovského rozsáhlá studie³ o básnické skladbě Miloty Zdirada Poláka *Vznešenost přírody* (z roku 1819) obsahuje, kromě jiného, i několik tezí, jež zakládají na strukturních principech založenou literární historii, resp. určitý způsob konstrukce dějin dané řady sociálních jevů (nemusí se nutně jednat o řadu literární). Právě tento svým způsobem zakládající charakter zmíněné studie v oblasti literární historie vyvolal nejvíce otázek a následných diskuzí. V úvodní a závěrečné části své studie totiž Mukařovský představil model strukturní literární historie, založený na několika předpokladech. Není bez zajímavosti, že spor o metodologii onoho modelu strukturní literární historie plynule navázal na četné diskuze, týkající se teoretických a metodologických předpokladů samotného literárněvědného strukturalismu. Je tedy možno pracovat s určitou kontinuitou jednotlivých sporů, které v prvním plánu zahrnovaly problematiku (i) návaznosti⁴ českého strukturalismu a) na ruský formalismus a b) na českou estetickou tradici, (ii) vlivu různých filozofických teorií⁵ na názory jednotlivých představitelů strukturalismu a v neposlední řadě i (iii) způsobu analýzy⁶ konkrétních literárních děl; ve druhém plánu se pak do popředí dostaly zejm. otázky metodologie navrhované strukturní literární historie a otázky po teoretických východiscích Mukařovského teorie – jen v hrubých obrysech naznačené – „superstruktury“.

2.1 Dvojitá motivace vývoje (*Selbstbewegung*)

Dynamickým a dialektickým principem vývoje básnické struktury se stává dvojitý pohyb: (i) V rámci dané básnické struktury jde o imanentní zákon, „samopohyb“ (*Selbstbewegung*, pojem Hegelův), to znamená, že vývoj určité řady sociálních jevů, která má své místo mezi ostatními v kolektivním vědomí dané společnosti, je dán jejím vlastním imanentním řádem, jenž má charakter struktury. Pojem struktury tedy získává nový rozměr, je – implicitně – „ontologizován“, neboť se jeho rozsah přesouvá z konkrétního díla na celou řadu uměleckých děl (význam pojmu *struktura* je tedy dvojitý). (ii) Druhým hybným momentem vývoje je motivace vnějšími zásahy z celku sociálních jevů do literární řady. V případě Polákovy skladby jde na jedné straně o aktualizaci rytmických diferenciací systematickým synkopováním dipodického členění čtyřslabičnými slovy (motivace „vnitřní“) a na straně druhé o snahu exkluzivní poezie získat na svou stranu vyšší společenské vrstvy (motivace „vnější“). Nejde o mechanismus kladných a záporných vlivů (přičemž kladné vlivy by příp. byly vzhledem k autonomnosti literární řady hodnoceny jako prioritní), ale o dialektické sepětí typologicky různých, ale v kolektivním vědomí uložených „směrů vývoje“.⁷ Je ovšem pravda, že Mukařovského zdůraznění „samopohybu“ určité řady sociálních jevů podporuje spíše idealistickou představu skrytého vývoje, který je zachytitelný až zpětným reflexivním pohledem lidského subjektu (podobně jako u Hegela) a který se navenek projevuje existencí konkrétních literárních děl;

ostatně i příznak *dynamičnosti* byl Mukařovským připsán právě struktuře jako literární řadě, literární dílo bylo prvkem relativně stabilním.

2.2 Kategorie hodnoty v literární historii a problematika básnické osobnosti

Výše naznačený model strukturní literární historie s sebou přinesl vedle již zmíněné představy dvojí motivace i poměrně specifické pojetí kategorie hodnoty. Zvýrazněním estetického rozměru každého literárního díla, jež tak narušuje předchozí relativní stabilitu básnické struktury, přispěl Mukařovský i k celkové dematerializaci estetické funkce jako takové (zvláště v pozdějších studiích⁸) a kategorii hodnoty v tradičním slova smyslu byl nucen přisoudit pouze literární kritice. Jediný možný způsob, jak pracovat s *hodnotou* v literární historii, je podle Mukařovského poměr konkrétního díla k vývojové dynamice, tedy problém, do jaké míry dané dílo narušuje stabilitu vládnoucí básnické struktury, která je ovšem dynamickým vývojovým proudem, jehož realizací je právě každé konkrétní dílo. Uplatňuje se tu sémiologické zaměření celé koncepce, neboť literární historik nemůže hodnotit konkrétní dílo kritérii tehdejší doby; jednak tu vyvstává otázka možnosti rekonstrukce takových kritérií, jednak vždy daný historik umění pracuje s jiným estetickým objektem, uloženým v kolektivním vědomí. Vymezení hodnoty je tak v literární historii spíše negativní.

Je-li předmětem historikova zájmu především v neustálém toku se prezentující básnická struktura, je zřejmé, že ani otázka autorské osobnosti nestojí v popředí badatelova zájmu. Osobnost umělce (nejde o psychofyzickou osobu autora) je *de iure* faktem struktury, protože podobně jako konkrétní umělecké dílo podléhá zákonitostem „samopohybu“, který ji činí závislou na estetickém *ozvláštění* dosavadního stavu struktury.

Zde je nutno připomenout, že tyto problémy (hodnoty a básnické osobnosti) se staly hlavním bodem kritiky R. Welleka, který Mukařovského studii o Polákově skladbě podrobil analýze ve svém textu *Dějiny českého verše a metody literární historie*⁹. Skrze Bühlerovu „Sprachtheorie“ (Jena, 1934) poukázal na fakt, že Mukařovský příliš zdůraznil – ve snaze vyhnout se biografismu a psychologismu – signalizační funkci znaku, a opomněl tak funkce zbývající: výrazovou (vztah k mluvčímu) a symbolizační (zobrazení předmětů). Wellek pochopitelně souhlasil s celkovým sémiologickým zaměřením Mukařovského estetiky, ale považoval problematiku básnické osobnosti a „světového názoru“¹⁰ za klíčovou pro literární historii. Proto kritizuje Mukařovského také za to, že kategorii hodnoty v podstatě z literární historie vyloučil. Wellek poukazuje na fakt, že samotný pojem literatury již v sobě jisté hodnocení obsahuje.

Je známo, že se Mukařovský k dané problematice později vrátil. Zajímavým faktem ovšem zůstává, že zvláště otázka vztahu básnické osobnosti k umělecké struktuře byla částečně vyvolána právě diskuzemi nad Mukařovského studií o Polákově skladbě. Ve sporu s marxisticky orientovanými badateli tuto otázku najdeme taktéž, byť v jiné – modifikované – podobě.

3 Konradovy marxistické poznámky o novém formalismu

Vyjdeme-li z výše naznačeného modelu strukturní literární historie, bude se nám jako jeho nejzávažnější kritika jevit stať Kurta Konrada *Svár obsahu a formy*¹¹ z roku 1934. I z tohoto důvodu jí budeme věnovat větší pozornost. Není bez zajímavosti, že právě Konradova ana-

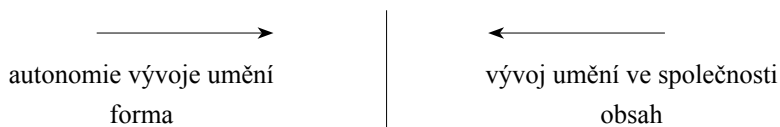
lýza – z pozic dialektického materialismu – ruské formální školy a českého „nového formalismu“ se stala nejcitovanější kritikou¹² a v podstatě určitou synekdochou všech sporů o Mukařovského model strukturní historie, a odsunula tak stranou např. kritiku B. Václavka nebo Z. Kalandry. I když se zmíněná Konradova studie nevěnuje přímo Mukařovského analýze Polákovy skladby (ve vydání se s ní minula jen o chvíli), obsahuje hned několik podstatných kritických připomínek, směřujících do oblasti epistemologie „nové“ strukturalistické linie literárněvědného bádání. Konrád v zápětí uveřejnil studii druhou (*Ještě jednou svár obsahu a formy*¹³), které se budeme věnovat později.

3.1 *Idealismus a ideologismus českého strukturalismu*

Konrád formuluje svou kritiku českého „nového formalismu“ (ve své studii používá dva typy rozlišení, založené na (i) teoretické a metodologické distinkci: „čistý formalismus“ a „strukturalismus“, a na (ii) distinkci dané časovým odstupem a filozofickým „původem“: Kantův „formalismus“ a ruský/český „nový formalismus“) prostřednictvím určité hranice, vytvořené ve svém základě na pojmové distinkci *idealismu* a *ideologismu*; nejde zde o redundantní snahu po pojmové ekvilibristice, ale o zcela explicitní Konradovu snahu stanovit jasné hranice mezi strukturalisticky orientovanou literární teorií a marxistickou estetikou. Na příkladu Šklovského *Teorie prózy* (vyšla v Praze roku 1933, přeložil a doslov napsal Bohumil Mathesius) a raných Mukařovského studií (zejm. *Máchův Máj* z roku 1928) demonstruje Konrad v prvním plánu idealistické zaměření literárněvědného bádání, v principech vzešlého z idealismu Kantovy *Kritiky soudnosti*, zvláště v případě ruského formalismu, a Hegelovy dialektiky ducha. Konrad odhaluje několik základních atributů tohoto způsobu myšlení: (i) odkazem na Jakobsonův text o předpokladech PLK¹⁴ přisuzuje českému strukturalismu Englišovu teleologii jako teorii poznání, aniž si všímá Jakobsonova zpřesnění¹⁵ této záležitosti, a (ii) v Mukařovského pojetí vztahu uměleckého díla ke skutečnosti spatřuje povrchní empirismus, který – podle Konrada – je záležitostí priority formy nad obsahem. Tato priorita spočívá v tvrzení, že obsah uměleckého díla je faktem struktury, a není tedy vztažen ve své typové obecnosti na skutečnost třídní společnosti. Mukařovského koncepce aktualizace (deformace) svou v principu negativní povahou blokuje možnost komplexního zachycení nutných vztahů zobrazené skutečnosti (na tomto základě ostatně stojí socialistický realismus, jenž je právě novým, pravým realismem oproti tomu starému). „Podstatou skutečnosti tu rozumíme právě ono ‚věrnější pojetí pravdy‘, které jsme charakterizovali výrokem Leninovým: souhrn vztahů a zákonů, utvářejících pohyb věci, lépe řečeno: věci nikoli ve zkamenělých fotografiích svých nahodilých tvarů [to je onen povrchní empirismus], ale v nutné dynamice jejich vztahů a zákonů. Tato podstata ovšem je společenská, třídní.“¹⁶ Tedy: vyloučením otázky pravdivosti z problematiky „uměleckého poznání“ dochází k tomu, že umění svým způsobem odkrývá „pouhý“ povrch skutečnosti, kterou navíc vidí jako sumu jednotlivých věcí, a nezachycuje tak i vztahy, které ji řídí. V této souvislosti jsou idealistické předpoklady této teorie poznání příčinou *ideologického*¹⁷ „náзору s nesprávným vědomím“ (tzv. falešná totalita). Funguje zde tedy kauzální vzorec: *idealismus* → *ideologismus*.

Konrad stanovuje tři znaky *ideologismu* nových formalistů: (i) Prvním znakem je mechanické rozdělení dialektiky na dva póly. Na jedné straně stojí „vnitřní“ vývoj umění (jako

formy), na straně druhé se nachází „vnější“ vývoj (ve společnosti).¹⁸ Tento první znak je tedy založen na následujícím vzorci:

Na jedné straně není bez zajímavosti, že tu Konrad odhaluje slabé místo Mukařovského koncepce strukturní literární historie, jak ji Mukařovský představí až ve své studii o Polákově skladbě, na straně druhé sám Konrad příliš mechanicky ztotožnil autonomnost vývoje umění s pojmem formy a jeho společenský dopad s pojmem obsahu. Našel k tomu ale oporu opět u Mukařovského, v jeho pojetí umění jako znaku a ve ztotožnění saussurovského *signifiant* s dílem-věcí a *signifié* s estetickým objektem, nacházejícím se v kolektivním vědomí.¹⁹ (ii) Druhým znakem je ostré odloučení vnímání od poznání ve smyslu působnosti uměleckého díla na skutečnost. Důsledkem tohoto odloučení je podle Konrada podřazení obsahu pod formu díla ve smyslu estetické působnosti formy a estetické neúčinnosti indiferentního obsahu. Tento znak opět vychází z Konradova přesvědčení, že Mukařovského strukturalismus dostatečně nepřihlíží ke společenské funkci umění; navíc zde Konrad nepodloženě opět ztotožňuje strukturu uměleckého díla s formou (a s estetickým účinkem, tedy vnímáním) a jeho významovou působnost s obsahem (a tedy s poznáním). (iii) Třetím znakem je tzv. atomizace tématu a z toho vyplývající již zmíněný povrchní empirismus, který nepostihuje skutečného činitele. „Špatná, relativistická, souřadná totalita strukturalismu vzniká tedy izolací, abstrakcí *plodů* lidské činnosti samé, od jejího *činitele*, od společenského člověka [zvýraznil K. Konrad].“²⁰ Skrze Hegelovo pojetí umění jako nekonečna v konečném a díky materialistické interpretaci vývoje (a) jako pohybu vlivu ekonomické základny a (b) jako praxe společenského člověka může tedy Konrad jasně stanovit ostrou hranici mezi *idealistickým* a *ideologickým* strukturalismem na jedné straně a marxistickou estetikou na straně druhé; nic na tom nemění ani fakt, že ačkoli jednotlivé Mukařovské analýzy konkrétního literárního materiálu byly hodnoceny kladně, strukturalistická epistemologie byla odsouzena jako falešný fetišismus.²¹

V následující studii *Ještě jednou svár obsahu a formy* Konrad pouze zpřesňuje některé své kritické připomínky. I když má k dispozici Mukařovského relativně komplexní návrh strukturní literární historie, vidí v něm spíše prohloubení mechanického pojetí vztahu imanentní literární řady a společenského kontextu. Ve své kritice ale podstatným způsobem navazuje na Z. Kalandru, který svou – na metodologii zaměřenou – kritiku uveřejnil v *Tvorbě*.²²

3.2 Skutečné individuum Z. Kalandry

Kalandra chápe vlastní kritické připomínky pouze jako určité poznámky k metodologii Mukařovského návrhu strukturní literární historie. I on – podobně jako Konrad – vnímá *idealistické* slabiny Mukařovského koncepce, ale svou kritiku zaměřuje především na tyto body: (i) Mechaničnost vztahu „vnitřních“ a „vnějších“ zásahů představuje v základu nepochopení konečného určení instance ekonomických vztahů, které „pouze“ vytvářejí ráz změny (jde tedy o podobný princip, jenž uplatňuje – ale jaksí z druhé strany – sám Mukařovský); Kalandra

v této souvislosti cituje Engelsův dopis K. Schmidtovi z roku 1890, ve kterém se právě o způsobu vlivu ekonomické základny píše. (ii) Představa vývojové logiky, která se „zhmotňuje“ v konkrétních literárních dílech, je pouhou abstrakcí bez důrazu na skutečné individuum, které reaguje na jedné straně na stav básnické struktury a na straně druhé na společenské podmínky vlastní existence. Kalandrovo pojetí individua jako „toho nevypočitatelného zvířete s jeho tisícem choutek, bázní, vloh a nedostatků – s legií zcela specifických zvláštností, které se nijak nedají vřadit do exaktních vzorců ‚autonomního‘ literárního vývoje a které je možno v zákonitosti i v jejich reakci studovat teprve tam, kde jsou zasazeny do konkrétního rámce určité společnosti [...]“²³ se v základu blíží dialektice individua a struktury, jak ji ve 40. letech ne zcela uspokojivě formuloval J. Mukařovský. Obecně lze říct, že jednotlivé rozvrhy smyslu, kterými individua překračují své bytí (řečeno heideggerovsky), nelze dedukovat z pojmu struktury, ale právě naopak: individua vždy tento pojem celku teprve nacházejí specifickým způsobem, tzn. že pojem celku či struktury je bytostně intervencí individua rozštěpen a existuje v nekontrolovatelně mnohých interpretacích. Uvědomil si to i Mukařovský a ve své studii *O záměrnosti a nezáměrnosti v umění*²⁴ (z roku 1943) přisoudil tomuto faktu právě atributy záměrnosti a nezáměrnosti. Kalandra jen oslabil tuto podvrtnou sílu individua svým marxistickým důrazem na určující ráz ekonomické základny; důrazem, jenž je stejného typu jako Mukařovského upřednostňování imanentní vývojové logiky.

Konrad, jak již bylo naznačeno výše, pouze zdůraznil *idealistický* základ Mukařovského návrhu strukturní literární historie, v otázce metodologie takového návrhu zcela souhlasil s Kalandrou.

Není bez zajímavosti, že podobné výtky, směřující k oné vývojové logice básnické struktury, vyslovili ve svých polemikách i nemarxisticky orientovaní myslitelé, např. R. Wellek²⁵ nebo A. Bém²⁶ a M. Weingart.²⁷ Všichni tři shodně poukázali na abstraktnost a fiktivnost takové představy a spojili danou problematiku (i) s kategorií hodnoty na jedné straně a na straně druhé (ii) s představou autorského individua, které není shodné s psychofyzickou osobou autora. Spor Mukařovský – Weingart měl navíc dohru na stránkách *Časopisu pro moderní filologii*.²⁸

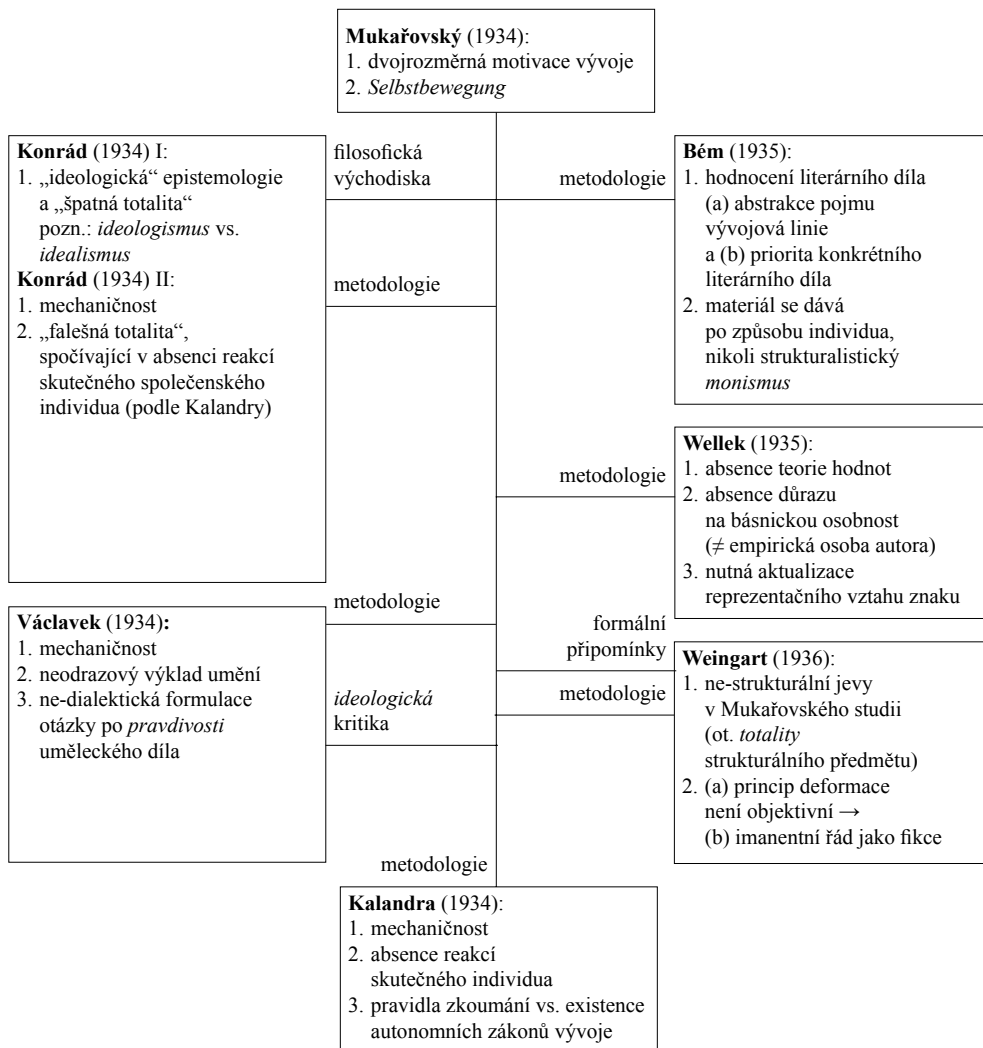
4 Nedialektické formulace českého strukturalismu (B. Václavek)

Do diskuzí, týkajících se nejen strukturalistického modelu literární historie, ale také teorie a metodologie samotného strukturalismu, se aktivně zapojil i Bedřich Václavek, a to hned několikrát.²⁹ Z našeho pohledu je nejzajímavější především Václavkova kritická analýza (otištěná v *Sociologické revui* 6, 1935) dvou Mukařovského studií (*Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty*, *Dialektické rozpory v moderním umění*), ve kterých Mukařovský dokázal výsledky své dosavadní práce transformovat do podoby relativně komplexní estetické teorie, jež zásadním způsobem měnila podobu a formu estetického pojetí krásy. Mukařovského dematerializace estetična a pojetí řídicí estetické funkce jako specifického souboru funkcí neumeleckých podstatným způsobem přispěly k dynamickému systému umění, odpovídajícímu moderním avantgardním směrům v evropském kontextu. Václavek dobře rozpoznal vědeckou sílu strukturálně orientovaných analýz a vyvodil z tohoto faktu i důsledky pro marxistickou estetiku, která – zvláště v podání V. Plechanova – tkvěla stále v mechanickém materialismu odvozování estetické hodnoty ze společenského kontextu. S čím ale díky svému teoretickému zázemí nemohl Václavek souhlasit, byly především dvě skutečnosti: (i) Šlo o Mukařovským

v hrubých rysech načrtnutý vztah hierarchie estetických norem a hierarchie společenských vrstev; v této souvislosti nebylo – podle Václavka – dostatečně přihlédnuto k pokrokovosti dělnické společenské vrstvy, která sice zaujímá „nižší“ postavení v rámci společnosti, ale vzhledem k historickému vývoji je nejpokrokovější. Václavek tu pravděpodobně neexplicitněji odhalil *ideologickou* (ve smyslu II, viz pozn. 17) podmíněnost marxistického pojetí umění. (ii) Jde o prioritu autonomnosti uměleckého znaku před jeho vztahem ke skutečnosti (zde se v hrubých rysech opakuje kritika Konradova), tzn. hodnota umění není odvozována z otázky pravdivosti – nepravdivosti vztahu uměleckého díla ke skutečnosti. „Umělecké dílo typizuje a jde o to, zda jeho typizace, jeho generalizace odpovídá skutečnosti.“³⁰ Václavek požaduje celistvou literární vědu jako určitý model materialistické Hegelovy totality; ne náhodou nazval F. Vodička svou studii o vývoji Mukařovského teoretických názorů ve 30. a 40. letech *Celistvost literárního procesu*. V odtržení uměleckého díla od pravdivosti „ztvárněné“ skutečnosti spatřuje Václavek – typově podobně jako Konrad – (a) nedialektické pojetí vztahu umění a skutečnosti a (b) nepochopení odrazového výkladu umění. Je ovšem nutno dodat, že Václavek měl k literárněvědnému strukturalismu asi nejbližší, resp. často kladně hodnotil nejen konkrétní výsledky jednotlivých analýz, ale také – v jistém smyslu – i teoretické předpoklady, zdůrazňující potřebu sociologického studia umění na jedné straně a na straně druhé Mukařovského zpochybnění hranice umělecké a neumělecké oblasti (zvláště pojetí estetické funkce jako specifického vztahu mezi lidským kolektivem a světem).

Zcela jasně se tedy ukazuje fakt, že diskuze mezi jednotlivými představiteli různých teoretických koncepcí ovlivnily podstatným způsobem směřování i způsob řešení dílčích problémů české literární teorie. Není pochyb o tom, že zvláště ve 30. letech byla marxistická estetika podnětným polemickým „partnerem“ českého literárněvědného strukturalismu. Na závěr uvádíme stručnou typologii hlavních kritických projevů směrem k Mukařovského modelu strukturní literární historie.

Základní typologie:

Tento příspěvek je součástí autorova projektu disertační práce, která nese název *Boj o strukturalismus (archeologie české literárněvědné tradice)* a která vzniká pod vedením PhDr. J. Schneidera, Ph.D. a prof. PhDr. J. Trávníčka, M. A.; projekt byl podpořen interním grantem FF UP Olomouc.

POZNÁMKY

- 1 Wellek, R.: „Dějiny českého verše a metody literární historie“, *Listy pro umění a kritiku* 2, 1934, s. 445.
- 2 K tomu srov. pravděpodobně nejcitovanější Mukařovského studii na dané téma *Strukturalismus v estetice a ve vědě o literatuře*. Mukařovský, J.: „Strukturalismus v estetice a ve vědě o literatuře“, *Kapitoly z české poetiky* I, Svoboda, Praha 1948, s. 13–28.
- 3 Mukařovský, J.: „Polákova Vznešenost přírody (Pokus o rozbor a vývojové zařazení básnické struktury)“, *Sborník filologický* X, 1934, příp. *Kapitoly z české poetiky* II, Svoboda, Praha 1948, s. 91–176.
- 4 Jde zvláště o studie Karla Svobody:
„O tak zvané formální metodě v literární vědě“, *Naše věda* XV, č. 2, 1934, s. 37–45.
„Česká estetika po Hostinském“, *Naše věda* XVI, č. 1, 1935, s. 1–8.
„Durdíkova estetika“, *Naše věda* XVIII, 1937, s. 203–212.
Proti Svobodově výtce, že český strukturalismus předpokládá nezávislost uměleckého díla na společenském prostředí, ostře vystoupil Jan Mukařovský v úvodu své studie o sociologii básnického jazyka:
Mukařovský, J.: „Poznámky k sociologii básnického jazyka“, *SaS* I, 1935, s. 29–39. (Je zajímavé, že poznámka pod čarou (č. 1), ve které Mukařovský kritizuje Svobodu za nepřesnost a odkazuje i ke svým předešlým pracím, v pozdějším vydání – v *Kapitolách z české poetiky* I – chybí).
Dále např.: Pospíšilová, A.: „Ruský formalismus“, *Listy pro umění a kritiku* I, 1933, s. 407–412.
- 5 Viz pozn. 4 a text Romana Jakobsona o možném vlivu Hegela na raný strukturalismus.
Jakobson, R.: „O předpokladech pražské lingvistické školy“, *Index* 6, č. 1, 1934, s. 6–9.
- 6 Nejjasněji viz Svoboda, K.: „Jan Mukařovský: Máchův Máj“, *Naše věda* XII, 1931, s. 17–20.
- 7 Pojem *kolektivní vědomí* s sebou nese celou řadu problémů, uvědomoval si to i J. Mukařovský spolu s R. Jakobsonem, proto např. Jakobson v diskuzi, věnované Mukařovského studii o Polákové skladbě a konané v prosinci 1934 na půdě PLK, navrhl chápat tento pojem jen jako určitý návrh.
„O všem výraz ‚povědomí kolektiva‘ je pouhou metaforou a vhodnějším označením by snad bylo ‚konvence‘ nebo ‚ideologie kolektiva‘“.
Jakobson, R.: „Replika“, *SaS* I, č. 1, 1935, s. 192.
Srov. k tomu interpretaci *kolektivního vědomí* jako systému kódů a pravidel od M. Grygara.
Grygar, M.: „Mukařovského pojetí vývoje“. In: Týž: *Trvání a proměny*, Torst, Praha 2006, s. 245–287.
- 8 Mukařovský, J.: „Dialektické rozpory v moderním umění“, *Listy pro umění a kritiku* 3, 1935; Týž: *Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakta*, Praha 1936.
- 9 Wellek, R.: „Dějiny českého verše a metody literární historie“, *Listy pro umění a kritiku* 2, 1934, s. 437–445.
K tomu srov.: Wellek, R.: „Šklovského ‚Teorie prózy‘“, *Listy pro umění a kritiku* 2, 1934, s. 111–115.
- 10 Pojem „světový názor“ nebo také „ideje“ vysvětloval Wellek skrze Ingardenovu teorii vrstev uměleckého díla. Podle Welleka každá vrstva schematických aspektů obsahuje určitý „obraz světa“, jeho interpretaci, již ale nelze zaměřovat za nějaký racionální systém výpovědi právě díky své schematicčnosti.
Srov. Wellek, R.: *Dějiny českého verše a metody literární historie*, s. 444.
Mukařovský reagoval na Wellekovu kritiku svou replikou, otištěnou ve *Slově a slovesnosti* (I, 1935, s. 192), v tom smyslu, že „když nebezpečí jednostranné teoretické orientace na výraz minulo, vzniká potřeba vrátit se k problematice osobnosti v uměleckém díle. Jednou ze základních dialektických antinomií je v uměleckém vývoji antinomie mezi subjektivitou osobnosti a objektivitou umělecké struktury.“
K tomu srov. Wellek, R.: *The Theory of Literary History* (1936), vyšlo jako 19. kapitola *Theory of Literature* (New York, 1949), česky *Teorie literatury*, Votobia, Olomouc 1996, s. 361–386.
- 11 Konrad, K.: „Svár obsahu a formy. Marxistické poznámky o novém formalismu“, *Středisko* IV, č. 2, červenec – srpen 1934, s. 56–65; příp. in: *Ztvárněte skutečnost*, Československý spisovatel, Praha 1963, s. 64–87.
- 12 Výběrově např.: Chvatík, K.: *Bedřich Václavek a vývoj marxistické estetiky*, ČSAV, Praha 1962, zvláště s. 155–169 (Konradova kritika je dána do souvislosti s kritikou B. Václavka).
Vodička, F.: „Celistvost literárního procesu“, in: *Struktura a smysl literárního díla*, Československý spisovatel, Praha 1966, s. 87–107. Zkrácená podoba vyšla i v *Orientaci* (Vodička upozorňuje vedle Konradovy studie i na diskuzi J. Mukařovského s R. Wellekem).
Grygar, M.: *Trvání a proměny*, s. 248 (Grygar zmiňuje všechny kritiky Mukařovského studie o Polákové skladbě vyjma těch Václavkových).
- 13 Konrad, K.: „Ještě jednou svár obsahu a formy“, *Středisko* IV, č. 3, září 1934, s. 98–99; příp. in: *Ztvárněte skutečnost*, s. 88–92.

- Výsledky obou studií Konrad využil i ve své stati „O socialistickém realismu“ (*Sborník Socialistický realismus*, Knihovna Levé fronty, sv. 9, 1935, s. 77–119; příp. in: *Ztvárněte skutečnost*, s. 93–133).
- 14 Viz pozn. 5.
 - 15 Jakobson píše o příbuznosti pražské lingvistické školy se dvěma současnými filozofickými koncepcemi: Karla Engliše (*Teleologie jako forma vědeckého poznání*, 1930) a J. L. Fischera (*Základy poznání*, 1931). Jde ale o příbuznost metodologickou: jednotlivé jevy nejsou pozitivisticky nahlíženy jako kauzální řetězec příčin a následků, ale jako funkční hierarchie kvalit.
 - 16 Konrad, K.: „Svár obsahu a formy“, in: *Ztvárněte skutečnost*, s. 80.
 - 17 Zde je nutno upřesnit pojem *ideologie*: I. Marxistický výklad pojmu *ideologie* vidí v jejím základu falešné vědomí, spočívající sice v odhalení pohybu vývoje jednotlivých věcí, ale v přehlížení instance, která tyto skryté vztahy řídí či určuje. Touto instancí je pochopitelně ekonomická nutnost společenské základny, resp. třídně a společensky určený člověk jako činitel. II. Jiný výklad (snad je možné ho přisoudit představitelům strukturalismu) našeho pojmu zdůrazňuje fakt, že poznání, jež bychom mohli označit za *ideologické*, je založeno na snaze v zrcadle teorie legitimovat praxi, která k této teorii vede. Aplikováno na marxistickou estetiku se ukazuje, že volání po absenci společensky určeného člověka jako tvůrce umění (praxe) jen „opakuje“ nutný zákon ekonomické základny, neboť je vždy v poslední instanci naplňována cesta k poznání pravdy.
 - 18 Srov. tamtéž, s. 75.
 - 19 Této spojitosti si všiml i Felix Vodička ve své studii *Celistvost literárního procesu* (zvláště s. 96–97).
 - 20 Konrad, K.: „Svár obsahu a formy“, s. 72.
 - 21 Pravděpodobně nejostřejší kritiku napsal Břetislav Mencák, i s patřičným rétorickým balastem, charakteristickým spíše pro pozdější období: „[...] kdy se – s odpuštěním – vykoktá [rozuměj česká literatura a věda o ní] z bludného kruhu, v němž ji stále méně už může prospět sebe ohnivější formální akrobacie či sebe pikantnější, sensačnější a ‚originálnější‘ literární tvůrčí ‚záběry‘. Kampak s těmito krajkami, do omrzení ‚novými‘, které mají zakrýt trhliny v starém – celkem vzato – pytlí buržoasné literárního obsahu!“
Mencák, B.: „Od nové estetiky k nové tvorbě“, *Čin* VI, 1934, s. 1136.
Srov. dále: Mencák, B.: „O sporu dvou estetik“, *Čin* VI, 1934, s. 1058–1061.
 - 22 Kalandra, Z.: „O metodu literární historie. Metodologické poznámky k J. Mukařovského Polákově Vznešenosti přírody“, *Tvorba* IX, 1934, č. 7, s. 102–103.
 - 23 Tamtéž, s. 103.
 - 24 Mukařovský, J.: „Záměrnost a nezáměrnost v umění“, in: *Studie* I, Host, Brno 2000, s. 353–390.
 - 25 Wellek, R.: „Dějiny českého verše a metody literární historie“, *Listy pro umění a kritiku* 2, 1934, s. 437–445.
 - 26 Bém, A.: „Metodologické poznámky ke studii Jana Mukařovského ‚Vznešenost přírody‘“, *ČMF* 21, č. 3–4, 1935, s. 330–334.
 - 27 Weingart, M.: „Úvaha o zkoumání českého individuálního jazyka, zvl. básnického a o tzv. strukturalismu“, *ČMF* 22, č. 1, 1936, s. 79–85; č. 4, 1936, s. 365–370.
 - 28 Mukařovský, J.: „Diskuze o studiu básnického jazyka“, *ČMF* 22, č. 2, 1935, s. 203–207.
Weingart, M.: „Vysvětlení k odpovědi prof. J. Mukařovského“, *ČMF* 22, č. 2, 1935, s. 207–208.
 - 29 Korpus textů B. Václavka k dané problematice:
 - (i) rec. sborníku „Spisovná čeština a jazyková kultura“, *Levá fronta* 3, 1932.
 - (ii) „J. Mukařovský, Poláková Vznešenost přírody“, in *Nové knihy, Index* 6, 1934.
 - (iii) „O teorii literatury u nás“, *Rozhledy o literatuře a umění* 4, 1935, č. 31.
 - (iv) „J. Mukařovský, Estetická funkce a estetická norma jako sociální fakty, Dialektické rozpory v moderním umění“, *Sociologická revue* 6, 1935, č. 3–4.
 - (v) „J. Mukařovský, Estetická funkce a estetická norma jako sociální fakty“, *U Blok*, 1936.
 - (vi) „Společenské vlivy v životě a díle K. H. Máchy“, in *Torzo a tajemství Máchova díla*, PLK, Praha 1938.
 - 30 Václavek, B.: „J. Mukařovský, Estetická funkce a estetická norma jako sociální fakty, Dialektické rozpory v moderním umění“, *Sociologická revue* 6, 1935, č. 3–4; příp. in: *Kritické stati z 30. let*, Československý spisovatel, Praha 1975, s. 127.

LITERATURA

- Bém, A.: „Metodologické poznámky ke studii Jana Mukařovského ‚Vznešenost přírody‘“, *ČMF* 21, č. 3–4, 1935, s. 330–334.
Grygar, M.: *Trvání a proměny*, Torst, Praha 2006.

- Chvatík, K.: *Bedřich Václavek a vývoj marxistické estetiky*. ČSAV, Praha 1962
- Jakobson, R.: „O předpokladech pražské lingvistické školy“, *Index* 6, č. 1, 1934, s. 6–9.
- Kalandra, Z.: „O metodu literární historie. (Metodologické poznámky k J. Mukařovského Polákově Vznešenosti přírody)“, *Tvorba* IX, 1934, č. 7, s. 102–103.
- Konrad, K.: „Svár obsahu a formy. Marxistické poznámky o novém formalismu“, *Středisko* IV, č. 2, 1934, s. 56–65.
„Ještě jednou svár obsahu a formy“, *Středisko* IV, č. 3, 1934, s. 98–99.
- „O socialistickém realismu“, in: *Sborník Socialistický realismus*, Knihovna Levé fronty, sv. 9, 1935, s. 77–119.
- Mencák, B.: „Od nové estetiky k nové tvorbě“, *Čin* VI, 1934, s. 1136.
„O sporu dvou estetik“, *Čin* VI, 1934, s. 1058–1061.
- Mukařovský, J.: *Kapitoly z české poetiky I, II*. Svoboda, Praha 1948.
Studie I. Host, Brno 2000.
- „Diskuze o studiu básnického jazyka“, *ČMF* 22, č. 2, 1935, s. 203–207.
- Pospišilová, A.: „Ruský formalismus“, *Listy pro umění a kritiku* I, 1933, s. 407–412.
Struktura a smysl literárního díla. Československý spisovatel, Praha 1966.
- Svoboda, K.: „O tak zvané formální metodě v literární vědě“, *Naše věda* XV, č. 2, 1934, s. 37–45.
„Česká estetika po Hostinském“, *Naše věda* XVI, č. 1, 1935, s. 1–8.
„Durdíkova estetika“, *Naše věda* XVIII, 1937, s. 203–212.
- Václavek, B.: rec. sborníku „Spisovná čeština a jazyková kultura“, *Levá fronta* 3, 1932.
„J. Mukařovský, Polákova Vznešenost přírody“, in *Nové knihy*, *Index* 6, 1934.
„O teorii literatury u nás“, *Rozhledy o literatuře a umění* 4, 1935, č. 31.
„J. Mukařovský, Estetická funkce a estetická norma jako sociální fakty, Dialektické rozpory v moderním umění“, *Sociologická revue* 6, 1935, č. 3–4.
„J. Mukařovský, Estetická funkce a estetická norma jako sociální fakty“, *U Blok* 1, 1936, č. 1.
„Společenské vlivy v životě a díle K. H. Máchy“, in *Torzo a tajemství Máchova díla*, PLK, Praha 1938.
- Weingart, M.: „Úvaha o zkoumání českého individuálního jazyka, zvl. básnického a o tzv. strukturalismu“, *ČMF* 22, č. 1, 1936, s. 79–85; č. 4, 1936, s. 365–370.
„Vysvětlení k odpovědi prof. J. Mukařovského“, *ČMF* 22, č. 2, 1935, s. 207–208.
- Wellek, R.: „Dějiny českého verše a metody literární historie“, *Listy pro umění a kritiku* 2, č. 19–20, 1934, s. 437–445.
„Rub literární vědy“, *Sas* I, č. 2, 1935 (spor s M. Weingartem o dílo J.V. Sedláka *O díle básnickém*, Praha 1935).
„Šklovského ‚Teorie prózy‘“, *Listy pro umění a kritiku* 2, č. 5, 1934.
- Wellek, R., Warren, A.: *Teorie literatury*. Votobia, Olomouc 1996.

Summary

Michal Kříž: Marxistic Criticism of the Czech Literary Structuralism (Ideologism vs. Idealism)

The study follows one common aim: The analysis of polemics between representatives of structuralist literary criticism and marxist aesthetics, especially debates on the model of structural literary history proposed by Jan Mukařovský in his study *Poláková Vznešenost přírody*, published in 1934. It is also taken into consideration that the constituent debates go beyond the frontiers of common definition of knowledge from a political point of view: between Structuralism and Marxism, consequently Idealism and Materialism. The study tries to show the fact that constituent theoreticians in their studies base a research on the special pattern of distinction between Idealism and Ideology (especially Kurt Konrad). This frontier of thinking allows us to specify the value of constituent theoretical approaches to the problem of literary history. The central distinction also permits to constitute possible principals of approaches to literary history, especially from the structuralist and marxist point of view.

